

הגלגול של הטראומה¹

אורלי סנדרוביץ

הסובייקט האנליטי הוא כחידה. קיומו האורגאני נוכח, אך הווייתו מופיעה כסימן שאלה מתמשך. ה'חומר' האנליטי מופיע באפקטים הלשוניים, בסימפטום, בפליטות הפה, בשיבושי הגייה ועוד. "הפסיכואנליזה עשתה מן המקרה קליניקה של הסובייקט, של הייחודי. בכך שלפה אותו מהרשת הרפואית – לא קיים שכפול של מקרה בשדה הפסיכואנליזה. למקרה יש כסיבה את ההתנסות הסובייקטיבית, יחידנית ונוכחית".² האחד-אחד הסינגולארי מול ההמשגה התיאורטית האוניברסאלית הופיע כשאלה מול אמירתו של לאקאן "כולנו חולים מן המילה, חולים מאי ההבנה". האפקט של המחלה הזו כתוצאה מהמפגש עם השפה הוא הטראומה.

בעבודה זו אעסוק בזיקה שבין הטראומה למטמורפוזה, באמצעות הנובלה שכתב פרנץ קפקא ה'גלגול', ובלעז 'מטמורפוזה'. יצירה זו שופכת אור על רגע אחד בזמן שבו גיבור הסיפור, גריגור סמסא, הופך מבן אנוש לשרץ. אירוע זה מופיע כחור אניגמטי בטקסט. לאורך הסיפור הודף קפקא כל הסבר סמלי היכול לתמוך, לפרש ולתת מענה לאירוע המטמורפוזה. כך מופיעים בטקסט גילומים שונים של אין יחס, ששימשו קרקע עבורי לנסות לנסח תשובה לשאלות: האם קיימת אנלוגיה בין הטראומה למטמורפוזה? מה הקשר בין המשגת הטראומה המבנית לטראומה המתרחשת באופן אקראי כהיתקלות עם הממשי?

גריגור סמסא איננו סובייקט, הוא דמות ספרותית. הנובלה הספרותית שכתב קפקא איננה עדות, אלא יצירת אומנות. אופן כתיבתו של קפקא ומבנה הטקסט מאפשרים לנוע סביב ה'חור' בטקסט ולנסות לחלץ ממנו מענה לשאלה על הטראומה כנושאת ומייצגת את החור בממשי.

אתייחס לאירוע המטמורפוזה אצל גריגור כנקודה בזמן, בדומה לנקודת זמן טראומטית בחייו של הפציינט היכולה לשנות את סדרי העולם ולחצות את חייו לשניים. זהו רגע שבו ההתענגות שמחוץ לסדר הסמלי מציפה אותו ומופיעה כזרה; רגע שבו המערכת הנפשית עוברת שינוי צורה; רגע שבו גבולות החור נפרצו; רגע של אובדן המציאות, היכול להופיע גם בפסיכוזה וגם בנוירוז. אין זה משנה מהו המבנה של הסובייקט – הטראומה חוצה מבנים, וברגע אחד משנה סדרי עולם.

לדברי מילר, 13.11.2002,³ בסיפור ה'גלגול' נשמרים במטמורפוזה ובהפיכתו של גריגור לחיה מאפיינים רבים של האישיות: האינדיבידואליות, המוטוריקה והמודעות.

¹ עבודת סיום במסגרת מסלול מחקר תשפ"א, 2020-2021

² שיחות ארקשון: מקרים נדירים הבלתי ניתנים לסיווג של הקליניקה. ירושלים: פולמוס, עמ' 37.

³ Miller, J. A. (2002). Orientation Lacanienne III, 4. *Première séance du Cours*

למרות המטמורפזה, יש דברים שאינם אובדים עם הזמן. נקודת המוצא של מילר הייתה הרעיון בראיית הלא מודע כהגנה מפני הממשי.

מילר מדגיש שתי נקודות עיקריות: האחת – ישנו חומר קבוע באדם, שהמטמורפזה לא משפיעה עליו. השנייה – הלא מודע הוא הגנה בפני הממשי.

הקבוע שאינו משתנה יופיע בעבודה זו כהתענגות של האחד, התענגות שאינה ניתנת לביטול. באחד כולו לבדו מצביע מילר על ההתענגות השייכת לסדר של הטראומה, ושאינה לכודה בהתייחסות הדיאלקטית, אלא היא אובייקט של קיבעון.

המשגת הטראומה הייתה קיימת לפני המצאת הפסיכואנליזה, אך פרויד, בחקירתו אחר האמת של הסובייקט ובאמצעות הבניות לוגיות כאמצעי ליצירת משמעות בין השאר, המשיג את הטראומה באופן פרטיקולארי לשיח האנליטי כגורם אטיולוגי, החל בתיאוריית הפיתוי ועד לחלומות הטראומטיים של החזרה, כדוגמה לכישלון של עקרון ההנאה. פרויד הכניס את הקשר הסיבתי לטראומה וחיבר את המושג אל המיניות. בנוסף הוא ניסח את הטראומה בהקשר של אובדן וכמות. הוא חיפש את הסיבה לנוירזה, ובאמצעות ה"בדיעבד" קיבלו אירועים מסוימים משמעות.

ביום העיון בריאות הנפש ופסיכואנליזה יישומית שנערך בישראל ב-1997, התייחס לורן לארטיקולציה שעשה לאקאן כשהחליף בצרפתית את ההברה הראשונה של המילה Traumatisme במילה Trou. מבחינה פונטית המילה Trou הומופונית להברה הראשונה במילה 'טראומה' בצרפתית, ויש בה צלילים דומים לאוטומטיזם. כלומר טראומה כמוה כהתפרצות בתוך האוטומטיזם של עקרון ההנאה – התפרצות של חור. זה גורם לכך שלנוכחות של האחר אין עוד מובן, כהתמודדות של משהו שהוא מחוץ למובן.⁴

"לאקאן הגדיר את עצמו כנפגע טראומה מאי ההבנה, והוא אומר את זה על כל הוויה מדברת. הוא אומר שאנחנו חולים מן הדיבור או חולים מן המילה. והוא הכניס כאן חידוש לשון מסוים, שאנחנו היוורשים של מה שמדובר, כהוויה המדוברת על ידי אבותינו. כלומר ההוויה המדוברת דברה כבר אצל ההורים עוד לפני שהיא באה לעולם. האדם נולד כאי הבנה זו הטראומה שלו."⁵

הכללתו של לאקאן את הטראומה כמבנית ממחישה את האוניברסאליות של ההמשגה. אין אדם שלא נגוע בטראומטיזם מעצם היותו הוויה מדברת, מעצם כניסתו אל השפה. כניסתו של התינוק לשפה לוכדת אותו במסמנים שיטביעו בו את חותמם כסימן. לפני שלילד יש מעמד של סובייקט קיים תחילה המפגש של הגוף עם השפה. בהרצאה על הסימפטום בז'נבה קושר לאקאן את המפגש של השפה והגוף דרך ה'ללשון'. ללשון היא השפה הינקותית שמגלמת את החומריות של השפה, מכיוון שהתינוק שומע את השפה עוד לפני שהוא יכול לתת לה מובן. ה'ללשון' בממד של ההתענגות שבה, היא פרטית, היא נוגעת בגוף תוך קיבוע ההתענגות, מה שיהפוך

⁴ לורן, א' (1997). בריאות הנפש ופסיכואנליזה יישומית. יום עיון של ה-EEP, האסכולה האירופאית לפסיכואנליזה.

⁵ ברזיל, ג' (2019). סמינר השדה הפרוידיאני. סמינר XVII, ההופכי של הפסיכואנליזה.

בהמשך לגרעין הסימפטומטי. בהמשך ההרצאה קושר לאקאן בין הסימפטומים להופעת השפה הינקותית: "לסימפטום יש מובן, ומובן שניתן לפרשו נכון. כפונקציה של ההתנסויות המוקדמות שלו, ככל שהוא (הסובייקט) פגש מה שנקרא לו מציאות מינית". באמצעות המקרה של הנס הקטן ממחיש לאקאן את המפגש עם הזרות בגוף. במפגש עם הזקפה שלו היא הופיעה כזרה (Hetero). זה אינו האוטואירוטיזם שהזכיר פרויד, אלא הז'ר', האחר. זוהי היתקלות בגוף החי מעצמו, בגוף כז'ר'. "ההיתקלות במיניות המשסעת בבשר החי שלנו, היצורים המדברים. המילים אינן מצליחות לכסות על היתקלות זו".⁶

בביולוגיה לאקאניאנית אומר מילר⁷: "הגרעין של האירוע הטראומטי אינו מצטמצם לתאונה, או שהוא תמיד תאונה. הנגיעה היסודית היא הנגיעה של השפה המותרת עקבות על הגוף. זאת אומרת שאין זה הפיתוי, אין זה איום הסירוס, אין זה אובדן האהבה, אין זו הצפייה בהזדווגות ההורים, אין זה האדיפוס שהוא כאן העיקרון של האירוע היסודי, מתווה האפקט – אלא היחס אל השפה". מילר ממקם את הטראומה בזיקה אל השפה. הוא מדגיש שאי אפשר למקם את הטראומה רק באובדן, רק באדיפוס ובאיום של הסירוס.

מבניות הטראומה בהוויה המדברת כמוה כהצבעה על נקודת המפגש של חומריות השפה עם הגוף. מבניות זו אינה מצביעה על גורלה של ההוויה המדברת בהיתקלות עתידית עם נקודה שמהווה היתקלות עם המיניות. "כולנו מרטירים של הלא מודע ואנו נבדלים זה מזה באופן בו אנו מעידים על כך... אך לא כולנו קורבנות של אירוע ציביליזציה". (גיל כרוז, הקרבן הממשי אינו מרטיר של הלא מודע).

מטמורפוז / פרנץ קפקא

גיבור הסיפור 'הגלגול' הוא גריגור סמסא, בן בכור במשפחה בת ארבע נפשות. לגריגור אחות הצעירה ממנו. הוא עבד כסוכן נוסע בעבודה שלא אהב. בסיפור מתוארת מסירותו לעבודתו והתמדתו בה ללא דופי. לאחר שאביו פשט את הרגל, נשא גריגור בכלכלת משפחתו ובתשלום חובו של אביו והחל לעבוד אצל אדון החוב של אביו.

הסיפור נפתח במשפט: "כאשר הקיץ גריגור סמסא בוקר אחד מתוך חלומות טרופים, מצא שנהפך במיטתו לשרץ ענקי".⁸ ללא הקדמה, ללא אקספוזיציה או הטרמה מספר לנו קפקא על אירוע המטמורפוז. המטמורפוז מופיעה כגילויטינה החוצה את חייו וגופו של גריגור לשניים. לפני המטמורפוז הוא היה בן אנוש שלקח חלק במשא ומתן האנושי, עבד באופן סדיר, התגורר עם משפחתו, וכל זאת בגוף אנושי. אחרי

⁶ אידן, ק' (2003). אל מול הממשי. פולמוס, 18, 7.

⁷ מילר, ז' א' (1998-1999). הביולוגיה הלאקאניאנית ואירועי הגוף.

⁸ קפקא, פ' (1993). סיפורים ופרוזה קטנה (תרגום: א' כרמל). תל אביב: שוקן.

המטמורפוזת גריגור, בגופו השרצי, נפלט מהשיח החברתי, הפסיק לעבוד, חי לבדו בחדרו והפסיק לדבר עם האחר. דיבורו היה כמחשבות שלו עם עצמו.

אירוע המטמורפוזת שעבר גריגור נמסר בתחילת הסיפור באופן של ודאות. אך לאורך הסיפור שזור קפקא ספק בדבר שינוי הצורה שלו. לרגע נדמה כי גריגור הוא בן אנוש ולרגע נדמה כי הפך לשרץ. גריגור סמסא השתתק לאחר האירוע ולא דיבר עד ליום מותו. בסיפור הבריאה בספר בראשית נכתב כי אלוהים ברא את האדם מן העפר: "ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב' ז'). המהפך בפסוק זה משמעו – מגוף שאינו מדבר (עפר), לגוף מדבר (אדם). רש"י מעניק לצמד המילים 'נפש חיה' את מובן הדיבור: "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שבכולן נתווסף בו דעה ודיבור".⁹ כלומר המעבר המבדיל בין האדם לחיה הוא בתוספת של הדעה והדיבור.

השיתוק והשתקה

שתיקתו של גריגור מופיעה לאחר המטמורפוזת. דיבורו נשאר כלוא בגופו. השתיקה הרועמת יכולה להופיע הן כאפקט לטראומטיזם והן כאפיון. מול היעדרות המערך הסמלי, המותיר את הסובייקט ללא מילים, דימויים או צורות אחרות שניסחו את מה שהיה. שתיקה זו יכולה להיות מפורשת כמענה לממשי שהגיה, אך זוהי גם שתיקה הכופה את עצמה ומשאירה את הסובייקט בחוסר אונים מול מה שלא מצליח להתנסח.

בהיסטוריה הקלינית של איש הזאבים מופיע המימד הטראומטי, עקב ההבניה של הסצנה הראשונית. ההבניה של פרויד מתבססת על חלומו של איש הזאבים, חלום חרדה חוזר המעניק לו את הרשת המסמנית. איש הזאבים כילד רואה את אצבעו נקטעת. הוא יושב ליד האומנת שלו, אבל הבעתה האוחזת בו משתקת אותו, יש שהיה של הדיבור, כלומר רגע של תימהון שבו הדיבור לא נוכח, לא אפשרי. אפשר לומר שהתרחשה קטיעה של שרשרת המסמנים, שיבוש רדיקלי של מכונת מתן המובן, כך שלא הופיע מסמן שנותן מובן למה שהסובייקט נתקל בו. תופעות קליניות של אירוע טראומטי מזכירות לעיתים תופעות קליניות השייכות לשדה הפסיכומה. בשני המקרים קיים רגע שבו פונקציית שם האב אינה מתפקדת וכתוצאה מכך יופיעו אפקטים קליניים. במקרה של איש הזאבים פרויד ניסה לעשות סובייקטיבציה של הסצנה דווקא במקום שבו לא היה סובייקט. "כל הסימפטומים הופיעו רק כסימנים של שינוי באופי, בעקבות אירוע מסוים, האירוע שמאפשר את ההפרדה הזו לא היה טראומה חיצונית, אלא חלום שממנו הוא התעורר אחוז מועקה".¹⁰

בהקדמה לסמינר 6, 2013, מסביר מילר כי לנוכח האטימות של האיווי של האחר, האפקט אצל הסובייקט הוא Hilflosigkeit והאמצעי שברשותו היא הפנטזמה כהגנה, כשהטראומטיזם נותר מסומן על ידי השימוש בפנטזמה. נקודת פאניקה היא נקודה

⁹ הרצוג, ע' וולקשטיין, ע' (2020). הראוי ואינו נראה: עיון מטמורפוזי במטאפורות חזותיות ומילוליות.

¹⁰ פרויד, ז' (1999). איש הזאבים: מתולדותיה של נזירות ילדות (עורך: ד' גרין). צפת: ספרים.

שבה הסובייקט אינו יכול לומר דבר על עצמו ובה הוא מצטמצם לשתיקה, ואז הוא נאחז באובייקט האיווי. זו אותה לוגיקה של הפנטזמה, הפועלת במימד של הלא מודע, מימד שבו לסובייקט אין אפשרות להצביע על עצמו, שבו הוא מוצב נוכח ההיעדרות של שמו כסובייקט. אז הוא פונה אל הפנטזמה, וזה ביחסו אל אובייקט האיווי ששוכנת אמת הווייתו.

חוסר ישע הוא אפקט הכרוך בהמשגת הטראומטיזם. פרויד השתמש לראשונה במושג זה ותיאר את מצבו של התינוק האנושי שאינו מסוגל לבצע את הפעולות המיוחדות הנחוצות לסיפוק צרכיו ועל כן הוא תלוי לחלוטין באחרים. חוסר הישע האנושי מקורו בכך שלידתו באה טרם זמנה, עובדה שציין פרויד ולאקאן אימץ בכתביו המוקדמים. לאקאן בעקבות פרויד מדגיש את חשיבותה של התלות ההתחלתית של התינוק האנושי באם, אך טוען כי תלות זו נשמרת באמצעות עולם של שפה.¹¹

ב'הגלגול' חוסר הישע שחש גריגור לאחר המטמורפוזא הופיע בעקבות השינוי שחל בגופו: "רגליו המרובות, העלובות בדקיקותן בהשוואה לשאר חלקי היקף גופו, רפרפו אין אונים לנגד עיניו".¹² בהמשך מתואר המפגש של גריגור עם גופו החדש כמפגש היוצר בקרבו אי נחת מתמשך. גופו נחוזה כזר. כל התנועות שהיה רגיל לבצע בעבר לא הסתייעו לו והוא נאלץ למצוא דרכים חדשות ויצירתיות כדי לגשר בין הפער שנוצר לאחר השינוי הגופני. בהרצאתה שכותרתה 'גופים בטראומה' מתייחסת ארסלי פואנטס לשם שבחרה: "אנחנו רגילים יותר לדבר על סובייקטים בטראומה. אבל לא מדובר בסובייקט ללא גוף, האפקטים של הטראומה מורגשים בגוף".¹³

שרץ – Ungeziefer

שרץ הוא המסמן היחיד בסיפור, המאגד את הגוף של גריגור לאחר המטמורפוזא. גופו החדש של השרץ מופיע כחלקים-חלקים, בדומה לטרומ שלב המראה: "גבו הקשיח דמוי השריון, כרסו הקמורה החומה, רגליו המרובות".¹⁴ על פי הפירוש המילוני, שרץ הוא שם כולל לכל בעלי החיים הקטנים המתרבים במהירות ומשריצים צאצאים רבים. כלומר המטמורפוזא שהתחוללה אצל גריגור היא ללא ייצוג.

אי אפשר להכניס את השרץ לבבואה שלמה ואחידה, וזאת משום שהיא אינה קיימת. הכינוי 'שרץ' הוא כשם עצם כללי למגוון בעלי חיים קטנים, כגון חיפושית, ג'וק ועוד. במהלך הסיפור קפקא מכנה את השרץ פעם 'מקק' ופעם 'חיפושית', כך שהשרץ נותר ללא שם עצם פרטי, ללא כינוי. זוהי הכללה המטילה ספק ואף שוללת את קיומו הסינגולארי של השרץ, ומכאן שההפיכה לשרץ היא הפיכה ללא כלום באופרציה המסמנית.

¹¹ לאקאן, ז' (2015). התשובה של לאקאן להיפוליט. כתבים (תרגום: נ' ברוך). תל אביב: רסלינג.

¹² קפקא, 1993, סיפורים ופרוזה קטנה, עמ' 40.

¹³ פואנטס, א' (2015). האיווי ופירושו. סמינר VI השדה הפרוידיאני.

¹⁴ שם.

כשנודע לקפקא שעומדים לפרסם את איור השרץ על כריכת ספרו, הוא פנה למו"ל וביקש שלא יעשו זאת: "הדבר עורר בי חלחלה, אולי מיותרת. עלה בדעתי שאם אמנם יאייר שטארקה את הסיפור, ירצה אולי לצייר את השרץ עצמו. רק לא זה, בבקשה, לא זה!"¹⁵

קפקא התעקש על שלילת הדימוי של השרץ, ובכך הנציח את השרץ כזולת אנונימי. המבט של האחר הופיע כתגובה החוזרת לאורך הסיפור. כל מי שראה את גריגור הגיב בבעתה, בבהלה, בדחייה, והיו שאף פרצו במנוסה. רק אחותו הצעירה ממנו מצליחה להתגבר מעט על תחושתה ומטפלת בו, מביאה לו אוכל ומנקה לעיתים את חדרו.

במאמרו 'מבטים על המודרניות של האדם שעבר טראומה' כותב בריוול על העקבה הבלתי ניתנת למחיקה ומתייחס למבט: "בכל מקום שבו נמצא הסובייקט שפגש את הממשי, בכל מקום שאליו אותו סובייקט ילך, מבטים אלה יעקבו אחריו. הטבעה זו היא ההופכת אותו לשונה מאחרים, החוזרת אליו בצורה של שיפוט מצד אחרים, אשר הוא מיהר מאוד לוותר על פניה אליו כדי להיכנע למה שנדרש ממנו: לשתוק!"

גריגור סמסא אינו מקרה פסיכואנליטי, הכתוב בסיפור אינו עדות וגדול המרחק בין הטראומטיים של ניצולי השואה לגריגור סמסא, אך התופעה שבריוול מצביע עליה חשובה, והיא הבושה להיות קיים. "איש לא מת במקומי", אמר פרימו לוי. הבושה להיות קיים – זו שבמציאת עצמך, כאשר חצית עולם זה של אימה, מודר מבין קרוביך ויש להבחין בין בושה זו לבין 'אשמת הניצול'. פרימו לוי ניסח את האינטימיות היכולה להופיע ברגעים בלתי אפשריים, בלתי אנושיים, המפגישים את הסובייקט האנושי בזוועות בלתי ניתנות להכלה, אך לוי מתייחס למפגש אחר: "הבושה להיות קיים זו שבמציאת עצמך, כאשר חצית עולם זה של אימה". נדמה כי לוי מדבר על מפגש המכיל גילוי אינטימי מול הזוועה שהתרחשה.

"עבור כל סובייקט מדובר בהתענגות סינגולארית, הנוצרת במפגש הטראומטי בין השפה לגוף החי. לזה אנו קוראים טראומה. הממד הסינגולארי של הטראומה אינו ניתן להסרה, כך פרויד טוען. הוא אומר: מפגש ברוטאלי ככל שיהיה, ואלומות איומה ככל שתהיה, לא יכולים להפוך לטראומטיים לא השתתפות של סובייקט".¹⁶

העכבה שתשאיר אירוע טראומטי במהלך חייו של הסובייקט היא פועל יוצא של עמדת הסובייקט והקורדינאטות הפרטיקולאריות שבעזרתן יקרא את האירוע שקרה לו. ניסיון למקם אירוע באוניברסאליות כמוהו כהמשך הטראומטיים וההשתקה של הסובייקט. נקודת הטראומה הפרטית היא נקודת ההבדל הרדיקאלית הממשיגה את הטראומה של האחד-אחד.

¹⁵ זנדבק, ש' (2013). כיסאות ואגדות: קפקא ויונסקו'. בזכות המשוגעים לדבר. ראשון לציון: ידיעות ספרים.

¹⁶ פואנטס, 2015, האינטימי ופירוש.

קפקא כתב את הסיפור בשפה הגרמנית. בגרמנית 'שרץ' הוא **Ungeziefer**.¹⁷ מבחינה אטימולוגית פירוש המילה הוא מעבר מחיות גדולות הניתנות להקרבה לחיות קטנות לא נקיות שאינן ניתנות להקרבה. כלומר הבחירה בכינוי זה ממחישה את מעמדו החדש של גריגור: חיה שאינה ראויה אפילו להחלפה או להקרבה.

השרץ בסיפור מופיע כאובייקט המטמורפוזה. המטמורפוזה כאירוע הדומה לאירוע של היתקלות גרם לשרץ להגיח לקדמת הבמה, כאובייקט דחוי, ללא קווי מתאר התחמים את שמו ואת גופו, כחומר קמאי וקבוע שקשה להשמידו ובמקביל קשה לתפסו כהתענגות. ההתענגות היא שמאפשרת את הקיום והחי. אין גוף ללא התענגות, אך השרציות ההתענגותית מביאה איתה משהו נוסף, חלק פחות מעודן, פחות נעים לצפייה, קמאי ובלתי אפשרי, הגורם לאחר להסיט את מבטו הצידה.

לאורך הטקסט דמותו של גריגור מפוצלת לשניים: השרץ המתלונן על גופו, ובן האנוש המתלונן על מקום עבודתו, כשני אופני התענגות השייכים לאותה דמות אך מפוצלים לשני שדות – שדה הכאב הגופני ושדה ייסורי החיים. בדומה לשני גופים – הגוף הממשי והגוף הסמלי הם שני גופים שלא הצליחו להתאחד סביב שם אחד – גריגור סמסא.

השאלה "מה קרה לי?"

הנובלה 'הגלגול' מחולקת למעשה לשלושה חלקים: בחלק הראשון מתואר אירוע המטמורפוזה, בחלק השני מופיעה שאלה, ובחלק השלישי מוצגת הביורפיה של גריגור. חלוקה זו אינה בהלימה עם הפרקים של הסיפור.

נקודה מרכזית בטקסט היא השאלה "מה קרה לי?". מייד לאחר האירוע בזמן שבו מתעורר השרץ מחלומות טרופים הוא שואל: "מה קרה לי? הרהר, לא היה זה חלום".

השאלה "מה קרה לי?" לא הופנתה לאחר. זו הייתה מחשבתו של השרץ בינו לבין עצמו. השאלה מופיעה מייד לאחר אירוע המטמורפוזה, כתגובתו הראשונה של השרץ. נדמה כי שאלה זו היא ניסיון לניסוח מהמקום הבלתי אפשרי. היא בקעה בשלב שבין החלום להכרה, סמוך למה שלא ניתן לייצג – המטמורפוזה. השאלה מנוסחת בגוף ראשון, ונדמה שגריגור קושר בינו ובין האירוע.

מה היה במרווח שבין ההתעוררות ועד להעלאת השאלה? מי הוא זה ששואל את השאלה? האם זה הגולם המנסה להרים את ראשו? האם זה הסובייקט של הלא מודע שמתעורר? האם שאלה זו ממוקמת כחלום בתוך חלום, כשאלה המייצגת את החלק הממשי בחלום, שהחלום לא הצליח ללכוד?

¹⁷ Ungeziefer (2013). German language stack. Retrieved from <https://german.stackexchange.com/questions/6455/ungeziefer-and-its-meanings-and-connotations>

לאחר הופעת השאלה הקורא מקבל מידע נרחב על חייו של גריגור סמסא לפני המטמורפוזא ואחריה, כך שהשאלה ממוקמת בטקסט כמעבר בין האירוע לבין הביורפיה.

השאלה היא נקודת החיבור בין המטמורפוזא לטראומה. "מה קרה לי?" יכולה להופיע כזמן השני, כמו גילוי, כמו ההיתקלות, כשאלה המגלמת את הפער שנוצר בין האירוע לאפקטים שלו, כניסיון לכתר את החור שנפער באירוע המטמורפוזא.

סמוך לשאלה "מה קרה לי?" מוזכר חלום: "מה קרה לי? הרהר, לא היה זה חלום". זו הפעם השנייה שהחלום מוזכר. בפעם הראשונה הוא הופיע במשפט הפתיחה של הסיפור, בתיאור המטמורפוזא. גריגור סמסא הקיץ מחלומות טרופים. קיימת חזרה של מיקום החלום מול האירוע.

בסמינר 11 מתייחס לאקאן לחלום: "אבא, אינך רואה שאני בוער?" השאלה שמחלץ לאקאן מפרויד היא על הסטאטוס של המציאות של החלום ביחס למציאות של הערות. לאקאן חוקר את המפגש הזה ומגדירו כמפגש מוחמץ, מציאות סבוכה, שכן מה שאורב מאחורי המציאות של הערות הוא הממשי.¹⁸

במאמרו 'מבטים על המודרניות של האדם שעבר טראומה' כותב בריוול כי "לסובייקט שעבר טראומה אין למה לצפות מאחרים כדי למלא בעצמו את הסדק שנפער בעקבות הטראומטיזם. בין אם ירצה ובין אם לאו, מה שחוזר הוא החלק השב תחת צורה של שאלה 'מה עבר עלי'?"¹⁹

החלק השב כשאלה הוא הפתח הצר שממנו ניתן להגיב ולמצוא תשובה מול הטראומטיזם הקפוא שהתקבע אצל הסובייקט. זהו פתח צר שמזמין את הסובייקט להמציא ולמצוא מענה ולנסות לקרוא משהו מהאירוע. כשסובייקט שואל "מה עבר עלי?" סביר להניח שאינו מתכוון בשאלתו לנתונים היבשים של האירוע. הוא רוצה לדעת מה השתנה בו? מה קרה לו? למה דווקא לו? מה הוא יכול לעשות אחרת כדי למנוע את מה שקרה? כלומר הוא מנסה לנסח ולהתמקם בקריאתו את האירוע. פונקציה זו של קריאה היא שנושאת את הלא מודע שלו.

החל משלב השאלה ועד סוף הסיפור מתוודע הקורא לחייו של גריגור סמסא, לפני המטמורפוזא ואחריה. המידע הנמסר מכיל את מחשבותיו של השרץ, את התמקמותו מול בני משפחתו ואת תגובותיהם של בני משפחתו והזרים המופיעים בביתו לשינוי שעבר.

מהו גריגור סמסא?

¹⁸ ביכובסקי ע' (2006). אבא אינך רואה שאני בוער? קריאה בקפקא ועגנון בעקבות פרויד ולאקאן. עת לאקאן, פסיכואנליזה וספרות, 41-45.

¹⁹ בריוול, ג' (2012). מבטים על המודרניות של האדם שעבר טראומה (תרגום: ק' אידן).

גריגור סמסא מופיע בסיפור כספק בן אנוש ספק שרץ. לאורך הסיפור, בניגוד לוודאות התרחשותה של המטמורפוזא, אי הוודאות בנוגע לשאלה מיהו גריגור סמסא מלווה את הפרטים הנמסרים לגביו.

אפיונו המרכזי של גריגור כבן אנוש הוא בכך שהחליט לשלם את חוב אביו. לשם כך הוא החל לעבוד כסוכן נוסע אצל אדון החוב של אביו. זוהי בחירה מעניינת לעבוד דווקא אצל בעל החוב. חובו של האב שימש נקודת משען לגריגור לפני המטמורפוזא ותחם את התענגותו. בזכות התמקמותו כמשלם החוב, הוא הצליח לקיים חיים ולהשתתף בשיח החברתי. לאורך הסיפור מודגש כי גריגור לא אהב את עבודתו אך עשה זאת על מנת לשלם את חובו וכדי לכלכל את בני משפחתו.

לאחר המטמורפוזא גריגור הפסיק לעבוד. אירוע המטמורפוזא פעל כסיבה לתנועה ליבידינאלית אחרת, הן של גריגור והן של המשפחה. לפני המטמורפוזא אף אחד מבני המשפחה לא עבד ולא השתתף בכלכלת הבית מלבד גריגור. לאחר המטמורפוזא בני המשפחה חזרו אט אט לתפקוד – מצאו מקומות עבודה ואפשרויות פרנסה כגון השכרת חדרים בבית. גריגור, לעומת זאת, הפסיק ללכת לעבודה והפך לשרץ טפיל. גם לפני המטמורפוזא וגם אחריה הוא נבדל ממשפחתו. נדמה כי גריגור ומשפחתו הסתובבו סביב אותו חסר, כשכל אחד מגיב באופן שונה. הגלייתו של גריגור לחדרו לאחר המטמורפוזא בשילוב המידע שנמסר לנו על האופן שבו הוא התמקם מול משפחתו, יכולה להצביע על כך שגריגור הוא כאובייקט פסולת.

בהרצאה בג'נבה על הסימפטום, ב-1975, לאקאן חוזר מחדש על חשיבות שיח ההורים עוד בטרם הולדת הסובייקט. "אנו יודעים היטב באנליזה על החשיבות שהיה לגבי סובייקט, כלומר לגבי מה שבאותו רגע עדיין לא היה מאום, לאופן אשר התאוו אליו". ומאוחר יותר: "ההורים מעצבים את הסובייקט באותה פונקציה שכינתי סמליות. מה שאומר בקפדנות, לא שהילד יהיה בצורה כלשהי עיקרון של סמל, אך שבגלל הצורה שבה הוא הוחדר בו, אופן דיבור זה אינו יכול אלא לשאת את סימן האופן שבו ההורים קיבלוהו".²⁰

בהערה על הילד' אומר לאקאן שהסימפטום של הילד נמצא כתשובה למה שישנו כסימפטומטי במבנה המשפחתי. הסימפטום, העובדה הבסיסית של ההתנסות האנליטית, מוגדר בהקשר זה כנציג האמת. הסימפטום יכול לייצג את האמת של הזוג המשפחתי.

הילד נולד לתוך השיח הקיים, לתוך המיתוס המשפחתי ולתוך האיווי של הוריו. כשפרויד ניסה להסביר להנס הקטן על תסביך האדיפוס הוא אמר: "זמן רב לפני שהוא בא לעולם, כבר ידעתי שיום אחד יגיע הנס הקטן שיאהב את אימו כל כך, עד שהוא יצטרך משום כך לפחד מאבא שלו".²¹

²⁰ לאקאן, ז' (1969). הערה על הילד. *Autres Écrits*. פריז: Seuil, עמ' 373–374.

²¹ פרויד, ז' (2003). הנס הקטן: אנליזה של פוביה בילד בן חמש (עורך: ד' גרין), עמ' 59.

ב'ערכאת האות בלא מודע' מתייחס לאקאן למשפט זה ואומר כי הנורוזה היא שאלה שהווייה מציגה לסובייקט "מהמקום שהוא היה בו, קודם שהסובייקט הגיע לעולם".²²

באשר לאמירתו של פרויד להנס הקטן, אומר לאקאן כי בנוירוזה יש שאלה: מה היה או מה הייתי לפני שהייתי? בדומה לשאלתו של גריגור "מה קרה לי?" בסיפור, זוהי שאלה על הבראשיתיות, על מה שהיה לפני שהסובייקט נולד.

כשמופיעה שאלה בפסיכואנליזה, תפקידה בין השאר הוא לגלגל את שרשרת המסמנים סביב החור שסביבו הועלתה השאלה. לאחר המטמורפוזת גריגור סמסא לא הכיר את גופו, אך מחשבותיו היו כמחשבות של בן אנוש. נדמה כי היה כלוא במעטפת גופו השרצית. השאלה "מה קרה לי?" לאחר היתקלות היא כשאלה "מי אני?" ו"מה אני?"

לקראת סוף הסיפור נמסר מידע חדש: כשגריגור יצא מחדרו אביו הטיח בו תפוחים ואחד מהם נתקע בגבו. גריגור לא התאושש מהפגיעה. התפוח היה נעוץ בגבו כחודש ימים, עד למותו. מותו של גריגור התרחש לאחר שאחותו פנתה לאביה וביקשה ממנו להיפטר מגריגור ולא להתייחס לשרץ כאחיה. בזמן שדיברה עליו היא נישלה אותו משמו הפרטי וקראה לו "זה" – כאובייקט נטול שם, ולבסוף אובייקט נטול קיום.

גריגור פנה לחדרו תוך שהוא מהרהר "הרי לסברה שעליו להיעלם, הרי החזיק בה, אם אפשר, אף ביתר תוקף מאחותו".²³ נישולו משמו הפרטי כמסמן האנושי האחרון שהיה לו הוא שהביא למותו, ההזדהות עם דבריה של אחותו הם שגרמו לכך. לאחר השיחה הזו גריגור חזר לחדרו ומת.

קריאת האקט של אחותו ותגובתו של גריגור מאפשרים הבניה בדיעבד של סיפור המטמורפוזת. לאורך הסיפור מופיעה שאלת המטמורפוזת: האם גריגור סמסא הוא בן אנוש או שרץ? לאחר נישולו משמו, גריגור סמסא מת, כך שניתן להסיק כי הוא היה תפוס במסמן עד למותו. החיה היחידה התפוסה במסמן היא בן האנוש, מכאן שגריגור סמסא היה בן אנוש.

בספרה 'נוכחות חיה' מתארת אן אלווז' מקרה של ילדה על הספקטרום האוטיסטי. בפרק 'הפרעות חשיבה והפרעות כצורות של חסר קוגניטיבי' היא מציגה את תיאור המקרה של הילדה סינדי: "לידתה הייתה קשה ביותר והוריה נעשו מודאגים ביחס להתפתחותה כבר כשהייתה בת חמישה עשר חודשים כיוון שהייתה איטית בצורה חריגה ואדישה לסביבה", ובהמשך לאחר כמה חודשי טיפול כותבת אלווז: "סינדי התנהגה פחות כגוש בשר והחלה ללבוש צורת אדם".²⁴

²² לאקאן, 2015, כתבים, עמ' 491.

²³ קפקא, 1993, סיפורים ופרוזה קטנה.

²⁴ אלווז, א' (2005). נוכחות חיה (תרגום: א' זילברשטיין) תולעת ספרים.

מעבר לשימוש בהמשגה חריגה זו, מתעוררת השאלה האם קיים הבדל בין סינדי לגריגור סמסא? האם השרץ הוא כ"גוש של בשר"?

סיכום

עבודה זו נעה סביב שני צירים: הציר הראשון עסק בקשר בין המשגת הטראומה המבנית המתרחשת עם הכניסה לשפה לתופעות הטראומטיים הבאות לידי ביטוי בפרקטיקה. הציר השני עסק בזיקה בין הטראומה למטמורפוזה. תוך כדי כך התפתחה שאלה נוספת: מה הרלוונטיות של המושג 'טראומה' בימינו?

גריגור סמסא, דמות ספרותית מתוך הנובלה 'הגלגול' שכתב קפקא, מייצג בעבודה זו בן אנוש שנתקל ברגע אחד בחייו בבלתי אפשרי ובעקבות זאת התחולל שינוי מהותי בחייו, בגופו ובמחשבותיו. סיפור זה שימש קרקע לחקירת המושג 'טראומה' ל'מטמורפוזה'.

הטראומה אינה במטמורפוזה. המטמורפוזה היא אפקט מרכזי המתרחש בטראומה. המפגש עם החור, עם הממשי שהגיה - הוא הטראומה. כגל השוטף את היבשה ומותיר אחריו הרס וחורבן, נאלץ הסובייקט להתמודד עם האפקטים שנוצרו סביב מפגש זה. השינוי הסובייקטיבי ילבש את צורתו באפקטים שיופיעו כהד לאותו מפגש.

הטראומטיים כורך את השתיקה של מה שלא ניתן לניסוח, את מה שלא נשזר במארך הסמלי והייצוגי של הסובייקט. הסובייקט לכוד בגופו בחוסר אונים מול הדבר המשתק המצוי בו. כל ניסיון להמשיג רגע זה במילים יוצר קושי, משום שאלה חיוורות מול רגע זה, אך אין דרך אחרת מלבד השימוש בהן כדי לחלץ את הסובייקט והסובייקטיביות מול מה שהגיה.

בסיפורו קפקא מאפשר לנו להתבונן באירוע ספרותי המתאר רגע שחצה את חייו של גיבור הסיפור לשניים. רגע זה בא לידי ביטוי בשינוי הגופני שעבר גריגור ובדיבורו שנותר כלוא בגופו. בבילוגיה לאקאניאנית, בפרק "אי התאמה וליבידו", אומר מילר כי הסובייקט מוצא עצמו סובל משני גופים חסרי התאמה. "במעמד הממשי שלו, האורגניזם מובחן מהגוף עצמו, שהוא דמות". מובחנות זו בין הממשי לדמות היא לב ליבה של המטמורפוזה כפי שבאה לידי ביטוי בסיפור.

אפקט המטמורפוזה ביחס לטראומטיים הוא אפקט מטאפורי. אי אפשר לדעת מראש כיצד יבוא לידי ביטוי שינוי הצורה הסימפטומטי, אך ניתן לומר כי שינוי זה יהיה כרוך במסמנים הפרטיקולריים של הסובייקט שנרשמו לפני ההיתקלות האקראית במהלך חייו. הסובייקט הוא אותו סובייקט, והוא כרוך בטראומטיים בכל פעם שהשפה הולמת בגופו.

גריגור סמסא נשאר לגור בביתו ובחדרו המוכר. המראות שראה מבעד לחלון היו המראות המוכרים לו, השעון כאחד הנציגים של הסדר הישן המשיך לצלצל בזמנים קבועים, אך כל זה נותר כרקע מבעד לאפקטים שנוצרו בגריגור. טמפורליות הזמן

בטראומה היא מסדר אחר, אפיונה הוא בחוסר רצף. האירוע הטראומטי חסר הייצוג הוא ללא עבר ועתיד, הוא כנקודה בזמן שלא הצליחה להיות שזורה במיתוס החיים של הסובייקט. במימד של הזמן הלוגי זהו רגע היכול להצטמצם לזמן קצר, אך במימד של הסובייקט, ברגע זה הזמן קפא מלכת ושינה את סדרי העולם.

מילר, בסמינר 'לאקאן האחרון'²⁵: 'לאקאן מתייחס לטראומה לא בתור משהו שנקבע פעם אחת ולתמיד, הרחק בהיסטוריה של ההתפתחות של הסובייקט, ושצריך לשחזר כפי שהיא. להיפך, הטראומה נחשבת כתוצאה של המהלך הרטרואקטיבי של הטיפול, כלומר- לא טראומה מדומה, אלא טראומה מכוננת מחדש..... רעיון הטראומה הרטרואקטיבית מתבטא בצורה הטובה ביותר כפנטזמה טראומטית. זה מלמד אותנו שצריך לשים סוגריים בכל פעם שמדברים על הטראומה בפסיכואנליזה. זוהי טראומה מאורגנת מחדש... ואנו מכירים את הטראומטיזם, הטראומות שנגרמות מכך שהאחר כפה את התענגותו על הגוף שלך. משטר האונס, החדירה או הנגיעה הכפויה הוא ללא ספק מהדברים הטראומטיים ביותר. כשאנו רואים סובייקט שמדבר בעיקר על הנקודה הזו במשך עשר שנים, כאשר הנקודה הזו מארגנת עדיין את ההטענות שלו, את המחשבה והגורל שלו, אנו נאלצים הפעם לשים בסוגריים את המילה פנטזמה, על מנת לתת קרדיט לטראומטיזם, במבנה של ההפרדה בין הגוף וההתענגות, כאשר מדובר בהתענגות של האחר, התענגות בתור 'אני לא יודע' שכופה את עצמו".

טראומה היא רגע של התרחשות שמחוץ לשפה, רגע של היתקלות המותיר את הסובייקט ללא מילים, היתקלות בהתענגות הזרה. כמו במקרה של הנס הקטן, זוהי היתקלות בהתענגות שאינה ניתנת לייצוג ולשיום, היתקלות שמשאירה את סימנה בסובייקט.

ב'הגלגול' שכתב קפקא קיימים שני רגעים משמעותיים. האחד יכול להתנסח כהיתקלות, והוא אירוע המטמורפזה שבו גריגור סמסא עובר שינוי צורה מאורגניזם של בן אנוש לשרץ. רגע משמעותי נוסף הוא בסוף הסיפור, שבו גריגור מנושל משמו ומת. בין שני אירועים אלה מתקיים עולם קפקאי נרחב סביב דמותו של גריגור. הקורא מקבל מידע על חייו, על ההיסטוריה שלו, על התמקמותו במשפחתו, על האופן שבו פועל המבט של האחר מולו ועוד. בכישרון רב מצליח קפקא לנתק בכתיבתו בין אירוע המטמורפזה לתוכן הנמסר בהמשך. לא ניתן לקשור בין הפרטים הנמסרים בסיפור לאירוע שהתרחש. האירוע קפא בזמן ומנותק מכל סיבתיות.

המטמורפזה בסיפור מיוצגת על ידי השרץ. מסמן זה אינו מאפשר שרטוט קווי מתאר סביב דמות וייצוג ואינו מאפשר סינגולאריות שמית.

²⁵ מילר ז.א., (2009), שיעורים סביב סמינר 17 של לאקאן: ההופכי של הפסיכואנליזה, תרגום: מיכל גיא, גבריאל דהאן, עלמה יצחקי, טל מלמד, סמואל נמירובסקי, סוזי פיצ'וטקה, יהודית רוטר. יועץ: ארנסטו פיצ'וטקה. לא פורסם, עמ' 26, שיעור מס' 4.

אירוע המטמורפוזת מיוצג בזכות השאלה "מה קרה לי?" ששאל גריגור. שאלתו היא הקשירה הראשונה שעשה. האירוע שומר על מקומו בסיפור כחור אניגמאטי, כתעלומה שבאה על פתרונה רק בסוף הסיפור: גריגור נושן משמו ומת. את גופתו טיטאה המשרתת החוצה, כפסולת.

אם כן, המטמורפוזת שהתרחשה בסיפור היא נישולו של גריגור משמו. ההפרדה שנעשתה בין גופו למסמן, כמפגש הפוך מהמפגש שנעשה עם הכניסה לשפה, ההפרדה בין הקיום של הגוף והמסמן שנתן לו חיים – הם שגרמו למותו של גריגור. אך זוהי גם נקודת ההכרעה בסיפור. גריגור סמסא היה בן אנוש.